

ПОКУШАЈ СТВАРАЊА ЈЕЗГРА ЧЕХОСЛОВАЧКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ НАКОН СОВЈЕТСКЕ ОКУПАЦИЈЕ ЧЕХОСЛОВАЧКЕ У АВГУСТУ 1968. ГОДИНЕ¹

Др Јан ПЕЛИКАН
Универзитет у Прагу

АПСТРАКТ: Између 21. и 29. августа боравила је у Београду група утицајних чланова чехословачке владе, коју је окупација Чехословачке случајно затекла у Југославији. У врло компликованој и динамичној ситуацији О. Шик, Ј. Хајек, Ф. Власак, Ф. Гашпарик пробали су да у Београду створе језгро будућег чехословачког егзила. Однос југословенског руководства према овој групи био је амбивалентан. У кулоарским разговорима Шик и други су стицали симпатије свих водећих чланова југословенске олигархије. Међутим, стварна помоћ била је минимална. После потписа тзв. московског протокола југословенско руководство је желело да се група чланова владе ЧССР-а што пре врати кући.

Кључне речи: окупација Чехословачке, прашко пролеће, егзил, Титова олигархија, југословенско-совјетски односи

Током непуних осам месеци *прашког пролећа* односи Чехословачке и Југославије нису играли значајнију улогу. Представници обе државе врло опрезно су приступали развоју узајамне сарадње. Прибојавали су се, пре свега, да би интензивнији међусобни односи могли изазвати бурну реакцију Москве. Посета Тита Прагу, уприличена у предвечерје совјетске окупације,

¹ Чланак је део *Истраживачког пројекта МСМ 0021620827 Чешке земље усред Европе у прошлости и данас*, Филозофског факултета Карловог универзитета у Прагу.

била је тек епизода. Поред тога, југословенски вођа је оценио развој у Чехословачкој после јануарског пленума врло суздржано и према њему никада није заузео искључиво позитиван став.²

Велика већина чехословачке популације сматрала је у то време Југославију својим узором, државом која је, пошто је успела да се ослободи зависности од Москве, изграђивала демократско и праведно друштво. С друге стране, либералније оријентисани чланови београдске олигархије полагали су немале наде у процес реформе Чехословачке. Надали су се да ће евентуални успех Дубчекове групе постати битан импулс за остварење стварне либерализације Титовог режима.³

На позив југословенског вођства, одмор у СФРЈ 21. августа 1968, сплетом околности, проводила су три члана чехословачке владе: њен потпредседник Ото Шик, министар спољних послова Јиржи Хájек⁴ и министар народног економског планирања Франтишек Власáк.⁵ Као туриста нашао се тамо и Штефан Гашпарик, члан владе и председник Централне комисије народне контроле. Југословенски службени органи одмах су у раним јутарњим сатима 21. августа обавестили чехословачке државне представнике о совјетској окупацији ЧССР-а. О. Шика и Ф. Власáка, који су се одмарали у Истри, дакле у близини летње резиденције југословенског вође на Брионима, још исти дан примио је Јосип Броз Тито. Но, примање двојице чланова чехословачке владе управо првог дана окупације Чехословачке није било симболичан израз солидарности с окупираном земљом, још мање покушај успостављања директног контакта с високим државним представницима ЧССР-а који су се сплетом околности нашли 21. августа у Југославији. Била је то тек коинциденција. Наиме, аудијенција коју је на Брионима Тито

² Проблематика односа Југославије и Чехословачке 1968. г. до данас остаје непроучена. Недавно објављен чланак Љубодрага Димића први је корак према проучавању тога поглавља у односима обеју држава (Љубодраг Димић, „Pogled iz Beograda na Čehoslovačku 1968. godine”, *Tokovi istorije*, 2005, br. 3–4, str. 205–232). Упућујем такође на своје студије објављене у часопису *Slovanský přehled: Jan Pelikán, Jugoslávie a počátek pražského jara (leden–březen 1968)*, *Slovanský přehled*, 2006, br. 4, str. 567–590; Jan Pelikán, *Jugoslávie a československá otázka v květnu a červnu 1968*, *Slovanský přehled*, 2007, br. 1.

³ О томе видети: Latinka Perović, *Zatvaranje kruga. Ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972*, Сарајево, 1991, str. 28, 35–36; Мика Трипало, *Hrvatsko proljeće*, Загреб, 1990, str. 22–23, 82; Славко Милосавлевски, *Двете лица на собитијата*, Скопје, 1996, стр. 216–217.

⁴ Јиржија Хájека позвао је југословенски министар иностраних послова Марко Никезић на одмор на Јадрану још 9. јула 1968, у време када се Београд трудио да интензивира узајамне односе између представника двеју земаља. (Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (Praha) /AMZV/, f. Telegramy přijaté /TP/, telegram L. Šimoviča od 10. 7. 1968).

⁵ Још половином марта 1968. затражио је Власáк за себе и О. Шика од југословенског амбасадора у Прагу Т. Јаковлевског осигурање боравка на јадранској обали за време летњег одмора (Архив Министарства иностраних послова (Београд) /АМИП/, ПА ЧССР 1968, к. 25, д. 1, телеграм Т. Јаковлевског од 17. 3. 1968).

организовао за изабране угледне стране политичаре на одмору на Јадрану, била је унапред планирана за 21. август.⁶ Па ипак, југословенски вођа није у критичном тренутку састанак отказао.

Према каснијем Шиковом сведочанству састали су се на Брионима с Титом, Е. Кардељом и још неколико других високих представника СКЈ. Југословенски вођа се међутим у разговору с О. Шиком и Ф. Власаком ограничио тек на неколико реченица.⁷ Сличну информацију о току разговора доноси и извештај у чијој изради је учествовао Ф. Власак.⁸ Мика Трипало у својим мемоарима наводи како су оба чешка министра изгледала јако депримирано.⁹ На Титову директиву оба члана владе била су пребачена у Београд.

О. Шика и Ф. Власака чекао је на београдском аеродрому Ф. Гашпарик. Касније им се прикључио и Ј. Хајек. Група чехословачких државних представника у замршеној ситуацији издала је 22. августа проглас подршке изјави вођства КПЧ-а и чехословачке владе којом су осудили окупацију. Чланови групе такође су изјавили да ће и изван територија своје окупиране државе извршавати дужности које произлазе из њихових функција.¹⁰

Јиржи Хајек се срео 22. августа с министром иностраних послова Марком Никезићем. Ј. Хајека и остале чехословачке државне представнике који су боравили у Београду примио је такође Едвард Кардељ, други најутицајнији човек у југословенској хијерархији власти. Састали су се и са другим Титовим блиским сарадницима, Кочом Поповићем и Вељком Влаховићем.¹¹ На Шиково питање да ли би члановима владе у ситуацији у којој се налазе, када повратак у домовину није реалан, „могло бити омогућено политичко деловање у Југославији с циљем и у интересу легалне владе ЧССР-а и вођства КПЧ-а”, високи југословенски представници одговорили су потврдно. Изјавили су да је „у датој ситуацији исправно да чланови легалне владе, који имају слободу израза, могу изражавати став

⁶ Ота Šik, *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Prag, 1990, str. 200.

⁷ Шик наводи да је Тито изјавио: „Наши сте гости колико год то будете сматрали потребним. У свему ће вам се изаћи у сусрет. А сад ме, молим вас, извините. Морам на наш колегиј.“ О. Šik, *Jarní probuzení*, str. 201.

⁸ У њему се констатује да је Тито осудио окупацију Чехословачке и рекао Шики и Власаку да ће се о новој ситуацији изјаснити председништво ЦК СКЈ. AMZV, f. Generální sekretariát 1965–1969 /GS/, T, k. 3: nesigniran materijal: *Zpráva o činnosti členů čs. vlády v Bělehradě ve dnech 21.–27. srpna 1968* od 30. 8. 1968.

⁹ Мика Трипало, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb, 1990, str. 97. Трипало је добио од Тита инструкцију да са Савком Дабчевић-Кучар посети Дубчекову супругу, коју је совјетска окупација затекла на Крку.

¹⁰ AMZV, f. GS, T, k. 3: *Prohlášení členů vlády ČSSR nacházejících se v Jugoslávii k okupaci Československa armádami pěti států Varšavské smlouvy* od 22. 8. 1968.

¹¹ О. Шика и Ф. Власака примио је исти дан председник југословенске владе Мика Шпиљак.

те своје владе”.¹² Југословенски службени органи омогућили су чехословачким државним представницима материјалну и логистичку помоћ.¹³ Омогућили су О. Шики и Ј. Хајеку да се обрате чехословачким туристима окупљенима пред амбасадом ЧССР-а у Београду.

Чехословачки државни представници издали су 23. августа проглас *Чехословачким грађанима у Југославији!*, у којем су подржали закључке XIV ванредне седнице КПЧ-а. Истовремено су прокламовали настојање да се осигура основни захтев времена, под чиме су мислили: „постићи повлачење окупацијских војски и обновити независност и суверенитет Чехословачке”.¹⁴ Дан касније објавили су декларацију *Свим владама света, свим светским друштвеним и културним организацијама*. У њој као „легални представници чехословачке државе, који имају право на слободу изражавања”, траже ослобађање председника владе Олджиха Черника, председника Народне скупштине Јозефа Смарковског, првог секретара ЦК КПЧ-а Александра Дубчека и осталих „водећих институционалних и политичких чинитеља Чехословачке”. Од ословљених су даље тражили да свим средствима утичу на повлачење окупаторских војски и да „не признају ниједну владу нити било који други политички орган који би био формиран од стране окупатора или под његовом присилом.”¹⁵ Чехословачки представници у Београду упутили су и позив сличног садржаја вођству свих комунистичких партија,¹⁶ поруку скупштини Комунистичке партије Словачке и објавили реакцију на проглас пет држава Варшавског уговора.¹⁷

¹² О томе: AMZV, f. GS, T, k. 3: nedatirani materijal: *Pokyny z MZV pro členy čs. vlády v Bělehradě od 21. 8. 1968 do 27. 8. 1968; záznam z rozhovoru s. Šika, Hájka a Vlasáka s členy PÚV SKJ s. E. Kardeljem, Kočou Popovičem, Veljko Vlahovičem 22. 8. 1968.*

¹³ Дали су им, на пример, на располагање једну од државних вила у београдској резиденцијалној четврти Дедиње. Осигуравали њихов превоз и сносили неопходне трошкове. Била им је осигурана и одређена финансијска свота за свакодневне издатке. У владиној вили с њима је трајно боравио југословенски амбасадор у ЧССР-у Трпе Јаковлевски, кога су августовски догађаји затекли у СФРЈ.

¹⁴ AMZV, f. GS, T, k. 3: проглас *Чехословачким грађанима у Југославији!* од 23. 8. 1968. Сви прогласи и записник с конференције за штампу О. Шика у Београду објављени су у осмом делу едиције докумената о развоју ЧССР-а крајем шездесетих година (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, 8/1: Ondřej FELCMAN i kol., *Vláda a prezident. Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)*, Prag – Brno 2000, /dok. br. 110, 117, 118, 128, 129, 151, 152/ str. 358, 364–366, 375–379, 394–396).

¹⁵ AMZV, f. GS, T, k. 3: проглас *Свим владама света, свим светским друштвеним и културним организацијама* од 24. 8. 1968. Осим министара које је совјетска окупација затекла у Југославији, проглас су потписали министар грађевинарства Ј. Трокан, на боравку у иностранству, и председник уставно-правног одбора Народне скупштине В. Кнап. О томе такође: AMZV, f. GS, T, k. 3: nesigniran materijal: *Zpráva o činnosti členů čs. vlády v Bělehradě ve dnech 21.–27. srpna 1968* од 30. 8. 1968.

¹⁶ Објављена у београдском дневнику *Политика*, 24. 8. 1968.

¹⁷ AMZV, f. GS, T, k. 3: telegram L. Šimoviča од 25. 8. 1968; nesigniran materijal: *Zpráva o činnosti členů čs. vlády v Bělehradě ve dnech 21.–27. srpna 1968* од 30. 8. 1968.

Југословенско министарство иностраних послова помогло је 22. августа Ј. Хајеку да отпутује на ванредно заседање Савета безбедности УН-а. У Њујорку је Ј. Хајек одбијао контакте које су му нудили западни дипломати. Консултовао се са амбасадором СФРЈ при УН-у Антоном Врагушем. Министар иностраних послова ЧССР-а поступао је у оквирима препорука које је добио од високих југословенских представника. Према Кардељевој интерпретацији, југословенски представници су му¹⁸ сугерисали да, иако допуштају могућност да је према конкретной ситуацији потребно проценити треба ли иступити на заседању Савета безбедности ОУН-а, сматрају незамисливим да се тај састанак одржи без учешћа представника Чехословачке.¹⁹

О. Шик и Ф. Власак отпутовали су 23. августа у Букурешт, где су разговарали с Н. Чаушескуом, председником владе И. Маурером и чланом ужег партијског вођства П. Никулеску-Мизилом.²⁰ Учествовали су такође

¹⁸ Но у тим консултацијама Тито није учествовао. Југословенски вођа био је о њима информисан тек накнадно те се од деловања чехословачког министра иностраних послова на заседању Савета безбедности УН-а индиректно дистанцирао.

¹⁹ Е. Кардељ је то аргументовао искуствима Југославије из 1948. године. По његовом мишљењу, иступ на терену Организације уједињених нација јасно је Москви давао на знање да окупација Чехословачке неће бити сматрана питањем које се тиче само Источног блока. (Архив Музеја историје Југославије (Београд) /АМИЈ/, ф. Кабинет председника републике 1953–1980 /КПР/, И-3-а: *запис о разговорима Тито–Чаушеску* дана 24. 8. 1968, обрадио Ј. Смоле 27. 8. 1968)

²⁰ Према изјави Ф. Власака за комисију ЦК КПЧ-а, која је одмах након доласка Хусакове владе на власт проверавала деловање О. Шика у иностранству, разговор с Чаушескуом и Маурером трајао је тек 30–40 мин. Према Власаку, Чаушеску је током разговора изјавио да „после јануара наше [Дубчеково] вођство није исправно проценило ситуацију, особито у погледу међународних односа”. (Národní archiv České republiky (Praha) /NA/, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 95, i dr. 157/5: седница председништа ЦК КПЧ-а 13. 5. 1969, писмо Ф. Власака К. Кодешу од 28. 4. 1969). Власак је на сличан начин реферисао о примању код Чаушескуа и у извештају који је у августу 1969. послао комисији председништва ЦК КПЧ-а (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, i dr. 171/18: *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájků, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* од 12. 9. 1969, писмо F. Vlasáka P. Auerspergu од 5. 8. 1969) Али, Власакове је изјаве нужно узимати с резервом. На почетку нормализације он се евидентно трудио да што више умањи важност свог деловања у августовској кризи 1968. О. Шик у мемоарима које је писао двадесет година касније, позив Чаушескуа назива остентативним; сећа се како разговор с њим није прелазио оквире уљудне дипломатске конверзације. (O. Šik, *Jarní probuzení*, str. 205). Тој тврдњи није противна ни накнадна изјава још једног учесника разговора у Букурешту, чехословачког амбасадора у Румунији К. Кирке (AMZV, f. GS, T, k. 3: telegram K. Kůrke од 17. 4. 1969). Ј. Хопе у чланку о чехословачко-румунским односима 1967–1970. посету Шика и Власака Букурешту помиње само једном једином реченицом. Тврди да је Чаушеску одбио да преговара с чехословачким министрима. При томе се позива на извештај који је у Праг послао чехословачки амбасадор у Румунији Карел Кирка тек 16. септембра 1968. (Jiří HOPPE, *Od nedůvěry ke spojení a zpět. Československo-rumunské vztahy v letech 1967–1970*, Soudobé dějiny 6, 1999, str. 456).

на пријему организованом у оквиру прославе дана државности Румуније. У Београд су се вратили сутрадан после подне.²¹

Чехословачким представницима који су у то време недобровољно преговарали у Москви, њихови тамничари и домаћини замерали су деловање четворице чехословачких министара.²² У настојањима да не испровоцира Кремљ и не створи даљу препреку која би стајала на путу компромиса у Београд је 25. августа у име легалне чехословачке владе О. Черњака послана директива коју је потписао потпредседник владе Л. Штроугал.²³ О. Шик, Ф. Власаќ и Ш. Гашпарик били су инструктирани да „не предузимају никакве политичке односно инострано-политичке акције које би биле у сукобу с линијом већ споменуте једине чехословачке легалне владе”.²⁴ Директива је реакција на Шиков телеграм у коме тражи од Вѣнека Шилхана (представника првог секретара ЦК КПЧ-а, изабраног на ванредној XIV седници КПЧ-а) или Л. Штроугала, који је у одсуству председника владе О. Черњака водио кабинет, инструкције за чланове владе који бораве у Југославији.²⁵

Након потписивања московског протокола и повратка Л. Слободе, А. Дубчека, О. Черњака и осталих у домовину, О. Шик, Ф. Власаќ и Ш. Гашпарик прекинули су своје политичко деловање у Југославији.²⁶ У том смислу су 27. 8. 1968. издали проглас и информисали о томе владу у Прагу.²⁷ Истог дана затражили су од О. Черњака да им обезбеди сигуран повратак у домовину.²⁸ По повратку из САД-а 29. августа Ј. Хајек само је кратко свратио у Београд. Још тога дана Ј. Хајек, Ш. Гашпарик и Ф. Власаќ отишли

²¹ AMZV, f. GS, T, k. 3: nesignirani materijal *Zpráva o činnosti členů čs. vlády v Bělehradě ve dnech 21.–27. srpna 1968* od 30. 8. 1968.

²² О. Шик, *Jarní probuzení*, str. 207; *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, 4/2: Jitka Vondrová – Jaromír Navrátil, *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970, Cervenec–srpen 1968*, Brno, 1996, dok. br. 156 (Совјетски стенографски запис разговора између совјетских представника на челу с Л. Брежњевом и А. Дубчека и О. Черњака 23. 8. 1968), стр. 234–249; Jiří Horpe, *Od nedůvěry*, str. 456.

²³ Инструкцију је одобрила крња влада која је заседала у Прагу, 24. августа 1968. *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, 8/1: О. Felcman i kol., *Vláda a prezident*, dok. br. 119, str. 366–368.

²⁴ AMZV, f. GS, T, k. 3: nedatirani materijal *Pokyny z MZV pro členy čs. vlády v Bělehradě od 21. 8. 1968 do 2. 9. 1969*; telegram L. Šimoviča od 25. 8. 1968.

²⁵ AMZV, f. GS, T, k. 22: radni materijal za sednicu predsedništva vlade *Souhrnná informace o pobytu a činnosti s. O. Šika v zahraničí /srpen–listopad 1968/* od 10. 12. 1968; ф. ТП, telegram L. Šimoviča od 25. 8. 1968.

²⁶ Према накнадној информацији вест о потпису московског протокола изазвала је код О. Шика велики шок (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, i dr. 171/18: *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* od 12. 9. 1969)

²⁷ AMZV, f. GS, T, k. 3: proglas *Drazí českoslovenští občané u nás doma!*

²⁸ AMZV, f. TP, telegram L. Šimoviča od 27. 8. 1968.

су из Југославије.²⁹ О. Шик, који је требало да путује с њима, остао је према инструкцијама чехословачког вођства у некој врсти чудног егзила у Београду. (Обавештен је да ће провизорно обављати функцију специјалног саветника економског одељења тамошњег чехословачког дипломатско-конзуларног представништва). Али, никакву јавну активност није покренуо.³⁰

Румунски историчар Михаи Ретеган у монографији посвећеној односу Румуније према догађајима у Чехословачкој 1968. године лаконски констатује да је „из Београда у једном тренутку вршен притисак да се створи чехословачка влада у избеглиштву”. При томе се позива на једну изјаву Н. Чаушескуа са заседања извршног одбора ЦК Румунске комунистичке партије 25. 8. 1968.³¹ Та процена је у великој мери претерана.³²

Активност четворице чланова чехословачке владе који су се сплетом околности налазили 21. августа у Југославији³³ могуће је одредити као ефемерну епизоду од неколико дана, усмерену према формирању представништва у егзилу,³⁴ односно као активност усмерену према превентив-

²⁹ Ф. Власáк и Ш. Гашпарик отпутовали су у домовину. Ј. Хáјек отишао је у Швајцарску те се у ЧССР вратио тек током септембра.

³⁰ О томе: AMZV, f. TP, telegram O. Šika, F. Vlasáka i Š. Gašparika od 29. 8. 1968; f. GS, T, k. 3: nedatirani materijal Pokyny z MZV pro členy čs. vlády v Bělehradě od 21. 8. 1968 do 27. 8. 1968; nesignirani materijal Zpráva o činnosti členů čs. vlády v Bělehradě ve dnech 21–27. srpna 1968 od 30. 8. 1968; radni materijal V. Pleskota za sednicu čehoslovačké vláde *Výhodnocování vystupování členů vlády v zahraničí v době mimořádných událostí od 7. 3. 1969*; Jiří Hájek, 1968: *Intervence a odpor*, Prag 1994, str. 71, 110–111; Jiří Hájek, *Paměti*, Prag 1997, str. 281–291.

³¹ Mihai Retegan, 1968. *Ve stínu Pražského jara. Črta k rumunské zahraniční politice*, Prag, 2002, str. 160, 199.

³² Изразито је паушална и теза Ј. Ванера према којој су се Југославија и Румунија осигуровале од совјетских притисака изјавом да „је у Југославији на одмору пет чехословачких министара који би могли формирати чехословачку владу у избеглиштву” (Jan WANNER, *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Prag 1995, str. 185)

³³ У већ доста другачијој политичкој ситуацији Ф. Гашпарик је у разговору с југословенским амбасадором Т. Јаковлевским хвалио Шиково држање на пленуму ЦК КПЧ-а у мају 1969. Према Гашпариковој изјави Шик је на седници, на којој је био искључен из ЦК КПЧ-а, бранио „О. Черњака, Ф. Власáка и још неколико других који су организовали његов одлазак у Југославију с намером да организује политичку активност у иностранству ако дође до интервенције”. Но Гашпарикову тврдњу коју је Београду преносио Т. Јаковлевски други извори не потврђују. (АМИП, ПА ЧССР 1969, ф. 29, телеграм Т. Јаковлевског од 2. 6. 1969). Уосталом, Франтишек Власáк тражио је од Јаковлевског помоћ у осигуравању летњег одмора у Југославији за себе и Ота Шика још половином марта 1968. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, д. 3, телеграм Т. Јаковлевског од 17. 3. 1968); Јиржија Хáјека формално је на летњи одмор у СФРЈ позвао његов колега по функцији Марко Никезић 9. јуна 1968. (AMZV, f. TP, telegram Л. Шимовича од 10. 7. 1968)

³⁴ Тврдња М. Латуша да „се међу бројним члановима владе који су се налазили у иностранству родила идеја формирања центра у егзилу или организације комунистичке партије у иностранству”, превише је лаконска да би могла на било који начин осветлити активност Шикове групе у Југославији. Штавише, аутор се не позива ни на један извор. (M. V. Latyš, „Pražskaja vesna” 1968 g. i reakcija Kremļa, Moskva, 1998, str. 313).

ном слабљењу позиције евентуалне *радничко-сељачке владе*, чијег се формирања Шикова група с правом прибојавала.³⁵ Та приближно шестодневна активност одвијала се са знањем, али нипошто уз директну потпору југословенских службених органа. Титово руководство ни у ком случају није иницирало активности групе коју је неформално предводио Ото Шик, још мање је тим активностима управљало. Део високих представника СФРЈ само је симпатисао чехословачке државне представнике и њихову активност.

На конференцији за штампу одржаној 24. августа у Београду Ото Шик, који је у међувремену на XIV седници изабран за члана председништва ЦК КПЧ-а, директно упитан о формирању владе у избеглиштву, ту могућност није искључио.³⁶ У горе цитираном прогласу који су чехословачки државни представници издали истога дана у Београду констатовано је да „Чехословачка и даље има једну једину легалну владу – владу инг. О. Черњака. У иностранству у њено име иступа потпредседник владе – академик др. О. Шик и неколико других чланова владе. Иностране послове Чехословачке води за то овлаштени министар иностраних послова проф. др. Ј. Хájек.”³⁷

Активност усмерена према стварању евентуалног језгра иностраног егзила није се одвијала само на нивоу политичких прокламација. Група око О. Шика, на пример, сондирала је могућности за организовање састанка представника европских комунистичких партија који би осудили окупацију ЧССР-а.³⁸ О. Шик покушавао је да формира радне групе које би члановима владе активним у СФРЈ пружале експертске и административне услуге. Претпостављао је да би у њима деловали интелектуалци или делатници државног и партијског апарата које је совјетска окупација затекла на одмору у југоисточној Европи.

Највиши представници Југославије те су активности од самог почетка систематски све више и више пригушивали. Током горе поменутих разговора с Е. Кардељом, В. Влаховићем и М. Шпиљком, О. Шики и осталим

³⁵ На пример О. Шик, као потпредседник владе, послао је 23. 8. 1968. телеграм председнику Савета безбедности УН-а, у којем га обавештава да је министар иностраних послова Ј. Хájек овлаштен да иступи на ванредном заседању СБ УН-а. То овлашћење било је превентиван корак којим је требало спречити евентуалне покушаје марионетске владе коју је формирао окупатор у Прагу да онемогући наступ Ј. Хájека пред Саветом безбедности УН-а. (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, i dr. 171/18: *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* od 12. 9. 1969)

³⁶ AMZV, f. GS, T, k. 3: konferencija za štampu prof. O. Šika u Beogradu dana 24. 8. 1968. Ото Шик дао је такође интервју Алберту Моравији, ББЦ-ју, немачкој и холандској телевизији. Но, у другим изјавама чехословачки државни представници одбијали су интенцију формирања владе у избеглиштву, у Београду или на неком другом месту.

³⁷ AMZV, f. GS, T, k. 3: proglas *Všem vládám světa, všem světovým společenským a kulturním organizacím.*

³⁸ AMZV, f. TP, Telegram O. Šika od 26. 8. 1968.

чехословачким државним представницима било је јасно речено да не долази у обзир да се састају као влада у избеглиштву. Било им је допуштено само да иступају као чланови чехословачке владе који се сплетом околности тренутно налазе у иностранству.³⁹ Југословенски представници допустили су им да организују конференције за штампу. Но задржали су право измене те одлуке уколико би се ситуација евентуално променила.⁴⁰ Према каснијем сведочанству Л. Шимовича за истражну комисију председништва ЦК КПЧ-а, Е. Кардељ, који је преносио службени став Савеза комуниста Југославије, рекао је Шику и Хајеку да „у случају када би дошло до промене владе у ЧССР-у, не би било у интересу чехословачко-југословенских односа не признати је, а у том случају политичка активност чехословачких другова у Београду не би била прихватљива”.⁴¹ Ако је та изјава тачна, Кардељ је заправо упозорио на то да би СФРЈ признала радничко-сељачку владу типа оне која је настала у Мађарској у новембру 1956.

Током разговора чехословачки државни представници индиректно су од високих представника СКЈ затражили помоћ у одстрањивању очекиваног притиска совјетске политике и моћи. Замолили су за проширење емитовања београдског радија на чешком и словачком језику.⁴² Тражили су такође и помоћ у успостављању шифрираних веза с иностранством. Секретар извршног одбора ЦК СКЈ Нијаз Диздаревић поверио је федералном министру унутрашњих послова Радовану Стијачићу да утврди може ли се изаћи у сусрет тој молби. Но, током преговора представника југословенских тајних служби с чехословачким амбасадором Ладиславом Шимовичем 24. августа, изишло је на видело да О. Шик и његови сарадници у првом реду желе да успоставе тајне везе с Чехословачком. Шимович је нагласио да рачунају и с могућношћу преласка КПЧ-а у илегалу. У том случају желе да имају спремну функционалну тајну везу између домаћих илегалца и иностранства. Амбасадор ЧССР-а тражио је од југословенских службених органа што бржи одговор.⁴³ Временски пресинг аргументовао је тиме да би

³⁹ То означава Титова изјава од 24. августа, када је југословенски вођа током преговора с Н. Чаушескуом изјавио: „Члановима чехословачке владе није била дана могућност засједати као чехословачка влада. Дана им је могућност преговарати и иступати само као појединачни чланови чехословачке владе, и то владе легалне.” (АМИЈ, ф. КПР, И-3-а: *запис о разговорима Тито–Чаушеску дана 24. 8. 1968*, обрадио Ј. Смоле 27. 8. 1968)

⁴⁰ АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, телеграм заменика министра иностраних послова М. Павићевића амбасади СФРЈ у Прагу од 26. 8. 1968.

⁴¹ NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971, sv. 103, i dr. 171/18: *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k překoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* od 12. 9. 1969, prilog: pismo L. Šimoviča P. Auerspergu od 27. 8. 1969.

⁴² АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Л. Шимовичем 27. 8. 1968.

⁴³ Замолио је да му се саопштење којим се изјашњавају о том предлогу достави до 26. 8. 1968.

материјале потребне за слање шифрираних порука у овом часу могли пренети чехословачки туристи који се враћају у домовину. Сматрао је да ће касније контрола на граници бити изразито строжа. Стијачић је у свом интерном извештају, намењеном само Титу и председнику владе М. Шпилку, између осталог наглашавао да свакако прети опасност да окупацијске снаге открију те везе, што би имало за последицу одговарајуће политичке консеквенце.⁴⁴

Највише београдско вођство после 23. августа 1968. ни у ком случају није имало намеру да подупире активности чехословачких представника у СФРЈ које би Москва могла интерпретирати као директно уплитање Југославије у чехословачку кризу.⁴⁵ Због тога је Шикова молба решена у складу с предлогом савезног министра. Као образложење наведен је помак у развоју ситуације у ЧССР-у до којег је дошло после завршетка московских разговора и повратка чехословачких представника у домовину. Тај став саопштио је Шимовичу 27. августа високи представник министарства иностраних послова Ђ. Вуколић. Чехословачки амбасадор сложио се с његовим ставом да у датом тренутку успостављање специјалне шифриране везе више није актуелно. Али истакао је да се, с обзиром на тешко предвидљив развој ситуације у ЧССР-у, слична потреба може поново јавити. Вуколић је такође констатовао да је заступљеност чешког и словачког језика у емитовању београдског радија довољна. Обавезао се једино да ће југословенски службени органи преиспитати могућност појачања сигнала одашиљача који емитује те програме.⁴⁶ Тако формулисан одговор *de facto* је значио да Београд и не размишља о овој форми помоћи чехословачким реформским круговима.

Југословенски службени органи толерисали су активности чехословачких представника, пружали им техничку и материјалну потпору. Може се претпоставити да су толерантни Коча Поповић, представници Министарства иностраних послова, те декларативно либерални, али увек неодлучни водећи Е. Кардељ и В. Влаховић, у датој ситуацији саосећали с чехословачким представницима. Могуће је да југословенско вођство (укључујући и Тита) у првим тренуцима совјетске окупације, када није било

⁴⁴ АМИЈ, ф. КПР, И-5-б: извештај Савезног секретаријата унутрашњих послова од 25. 8. 1968.

⁴⁵ Врло опрезан став југославенског вођства одражава и одлука да одбију да испуне молбу амбасадора ЧССР-а у Будимпешти Јозефа Пичика, који је тражио посредовање у предавању поверљиве поруке највишим чехословачким представницима на присилним преговорима у Москви. Ђ. Вуколић објаснио је тај поступак Шимовичу с једне стране тиме да су се у међувремену московски преговори већ завршили, а с друге стране тиме да контакт између југословенских дипломата акредитованих у СССР-у и чехословачке делегације није био могућ. Додао је да би из „разумљивих разлога” било опасно предати поруку преко чехословачке амбасаде у Москви. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Л. Шимовичем 27. 8. 1968).

⁴⁶ АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Л. Шимовичем 27. 8. 1968.

јасно у шта ће се развити растућа међународна напетост и како ће актуелна криза утицати на однос Београда и Москве, није искључивало могућност да у погодном тренутку искористи чехословачке владине представнике за сопствене интересе.⁴⁷ Је ли део водећих представника СФРЈ размишљао о идеји стварања центра чехословачког егзила у Београду,⁴⁸ те ако јесте – у којој мери, то није могуће на темељу данас доступних докумената утврдити.⁴⁹ Ако је тако било, занимање југословенског вођства, а посебно Тита, за ту ствар почело је нагло да слаби већ од 22. августа, када се показало да СФРЈ није директно изложена опасности од совјетске агресије. Фрагментарни секундарни извори такође индицирају да чланови највиших структура олигархијске власти у Југославији у тим драматичним сатима нису били једнообразног мишљења по питању третмана поменуте групе чехословачких државних представника.⁵⁰

Заинтересованост југословенског вођства за евентуално искориштавање чехословачких државних представника још је више опала након почетка совјетско-чехословачких разговора у Москви 23. августа.⁵¹ Charge d'affaires СФРЈ у Прагу Ф. Винтер информисао је централу о недвосмисле-

⁴⁷ На питање О. Шика у вези с околностима евентуалног дуготрајног деловања чехословачких министара у Београду (дакле као политичког егзила) Кардељ је наводно реаговао суздржано. (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, i dr. 171/18: *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* od 12. 9. 1969).

⁴⁸ У сваком случају, та тема није била узета у разматрање. Јосип Броз Тито заправо је истог часа О. Шика и Ф. Власака отпремио с Бриона. Своје поступке у вези са ситуацијом насталом након совјетске окупације Чехословачке с њима није ни најмање разматрао.

⁴⁹ Ј. Хајек ни у једној од две књиге својих мемоара не помиње садржај разговора с Никезићем, Кардељом и осталим југословенским представницима. О. Шик те преговоре у својим мемоарима тек региструје. Горе цитирани записи о састанку чланова чехословачке владе с високим југословенским представницима прилично су неконкретни. Податке садржане у извештајима истражне комисије чехословачке владе и вођства КПЧ-а нужно је узети са знатном дозом резерве.

⁵⁰ То назначује на пример изјава Е. Кардеља на преговорима југословенске и румунске делегације 24. августа 1968. Други најутицајнији човек Југославије наводи да су закључили да Хајекова група не може да преговара аутономно и занемари одлуке председника Слободе, односно чак ни да иступа у супротности с његовим корацима. АМИЈ, ф. КПР, И-3-а: *Запис о разговорима Тито–Чаушеску дана 24. 8. 1968*, обрадио Ј. Смоле 27. 8. 1968. О третману четворице чехословачких државних представника одлучивала је тек врло уска група људи око Тита. Чланови ширег круга владајуће олигархије нису били информисани о проблемима везаним за њихов боравак у Београду. (Изјава Латинке Перовић дата аутору у Београду 27. 10. 2005) У свом пажљиво вођеном и мало коригираном дневнику то потврђује и Драгослав Дража Марковић. (Драгослав Дража Марковић, *Живот и политика (1967–1978)*, I, Београд 1987, стр. 83)

⁵¹ Још 23. августа Јосип Броз Тито је у разговору с америчким амбасадором, на директно питање свога госта да ли се срео с члановима чехословачке владе који се налазе у Југославији, одговорио потврдно. Такође је изјавио да су О. Шик и остали „поступили исправно када су се изјашњавали као чланови владе (а не владе у избеглиштву) које је ситуација [окупација Чехословачке] затекла у Југославији”. (АМИЈ, ф. КПР, И-5-б, запис о разговору Ј. Броза Тита с амбасадором САД-а Б. Елбрицком 23. 8. 1968)

но негативном ставу Кремља према иступу Ј. Хајека на заседању Савета безбедности ОУН-а и о приговорима које је у вези с тим изразила група око председника Л. Свободе.⁵² Ако је Титово руководство имало неке планове са четворицом чехословачких државних представника, те идеје су дефинитивно одбачене већ пре потписивања московског протокола.

У поређењу с Чаушескуом, који је О. Шика и Ф. Власака примио уз све почести 24. августа и помпезно их позвао на службени пријем приликом румунског дана државности,⁵³ југословенско вођство помагало је члановима чехословачке владе много дискретније.⁵⁴ Њихов се опрез од 23. августа знатно повећавао.

Чехословачки државни представници били су Титовој олигархији све више на терету.⁵⁵ Један од разлога за то били су стални приговори Москве због деловања чехословачких представника у Београду и с тим у вези бојазан да би Кремљ могао њихов боравак у југословенској престоници искористити као изговор за притисак на СФРЈ. На пример, 23. августа Громиков заменик Л. Иљичов врло грубо је рекао југословенском амбасадору у Москви Д. Видовићу да је боравак Хајека и Шика у Југославији био унапред организован.⁵⁶ Али, Москва се није задржала само на дипломатској интер-

⁵² АМИЈ, ф. КПР, И-5-6, депеша Ф. Винтера од 25. 8. 1968.

⁵³ AMZV, f. GS, T, k. 3: telegram ambasadora u Bukureštu K. Kúrke od 17. 4. 1969. У извештају Комисије ЦК КПЧ-а за тумачење питања у вези с боравком О. Шика у иностранству, коју је именовало у мају 1969. председништво ЦК КПЧ-а, на темељу изјаве чехословачког амбасадора у Румунији К. Кúrке констатује се да је Чаушеску наговорио Шика да одустане од даљих корака на међународној сцени. Ову тврдњу, изнесену тек накнадно, у потпуно другачијој политичкој ситуацији, засигурно треба узимати с резервом. На конференцији за штампу у Београду 26. 8. 1968. О. Шик је изјавио да су се „с румунским друговима потпуно усугласили”. (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 95, i dr. 157/5, zápis ze schůze předsednictva ÚV KSČ 13. 5. 1969; Zpráva Komise ÚV KSČ pro objasnění otázek souvisejících s pobytom s O. Šika v zahraničí; záznam z tiskové konference O. Šika v Bělehradě 26. 8. 1968). Током преговора с Титом 24. августа после подне, дакле непосредно по завршетку разговора са Шиком и Власаком, Чаушеску је изјавио да је саветовао Шика да се у обзир узму и ставови чехословачких представника у ЧССР-у. Наводно је Шика такође рекао да није разумно дискутовати о ситуацији у ЧССР-у у Савету безбедности док трају разговори у Москви. (АМИЈ, ф. КПР, И-3-а: *Запис о разговорима Тито–Чаушеску дана 24. 8. 1968*, обрадио Ј. Смоле 27. 8. 1968)

⁵⁴ Давање на располагање виле у Београду имало је и своју другу страну. Вила је била под полицијским надзором, а активности чехословачких министара под сталном контролом југословенских службених органа. (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, i dr. 171/18: Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968 od 12. 9. 1969, prilog: pismo L. Šimoviča P. Auerspergu od 27. 8. 1969) О. Шик је све до одласка из Југославије био под сталном полицијском пратњом, а служба која га је надзирала бринула се не само за његову безбедност него је истовремено и надгледала његове активности. (О. Шик, *Jarní probuzení*, str. 213)

⁵⁵ AMZV, f. GS, T, k. 3: radni materijal V. Pleskota za sednicu čehoslovačke vlade *Vyhodnocování vystupování členů vlády v zahraničí v době mimořádných událostí* od 7. 3. 1969.

⁵⁶ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6, интерни билтен Министарства иностраних послова СФРЈ о догађајима у ЧССР-у од 24. 8. 1968.

венцији. Још 22. августа совјетска новинска агенција ТАСС издала је проглас у коме је подвргнута критици чињеница да је Југославија омогућила деловање четворици чехословачких државних представника на својој територији. Слични напади на СФРЈ у совјетским медијима наставили су се и следећих дана,⁵⁷ а шириле су их и совјетске дипломате.⁵⁸ Такође, не може се искључити ни то да се совјетско руководство, када интервенција у Прагу није давала жељене резултате, уистину (у недостатку правих информација) није плашило настанка чехословачке владе у избеглиштву у Београду.

Титово нарастајуће незадовољство због боравка чехословачких државних представника у Југославији показало се још током разговора с Николајем Чаушескуом 24. августа после подне. Југословенски вођа се у потпуности сложио с Чаушескуовим ставом да је у садашњој ситуацији потпуно сувишно дискутовати о окупацији Чехословачке у Савету безбедности. Јосип Броз Тито је, дакле, не само противно закључку Извршног одбора и Председништва ЦК СКЈ од 21. августа и даље уступао на своме⁵⁹ него је и директно пред Е. Кардељом, М. Тодоровићем и В. Влаховићем, пред тројицом својих најближих сарадника, критиковао то што су југословенски службени органи помогли Ј. Хајеку да оде у Њујорк. Рекао је Чаушескуу да он није допустио да се четворица чехословачких државних представника састају и иступају као чехословачка влада.⁶⁰ Сложио се такође са ставом румунског партнера да би се положај поменутих чехословачких министара променио ако би „председник чехословачке републике и чехословачки парламент оформили нову владу”.⁶¹

⁵⁷ *Правда* (Москва), 23. 8. 1968, 26. 8. 1968. Уз то такође: АМИЈ, ф. КПР, И-5-б: интерни недатирани материјал *Напади петорке на Југославију*.

⁵⁸ Совјетски амбасадор у Либану Дједушкин, приликом оштре размене мишљења с шефом чехословачког дипломатско-конзуларног представништва у Бејруту Боквајем, упитао је чехословачког дипломату поступа ли према упутствима СФРЈ и чехословачких министара који дјелују у тој земљи. (AMZV, f. TP, telegram Bokvaја od 25. 8. 1968)

⁵⁹ На том заседању Тито је био против активног учествовања Југославије на ванредној седници Савета безбедности УН-а која се бавила окупацијом Чехословачке. На крају је ипак попустио пред супротним гледиштем већине сарадника. (Архив Југославије (Београд) /AJ/, ф. 507-ЦК СКЈ, стенографске белешке са 11. заједничке седнице Председништва и Извршног одбора централног комитета СКЈ 21. 8. 1968)

⁶⁰ У том су тренутку румунско-југословенски разговори на тренутак добили контуре скривене полемике међу највишим југословенским представницима. Е. Кардељ је инсистирао на томе да је дискусија о чехословачком питању у Савету безбедности у датом тренутку била корисна. Последњу наведену Титову констатацију допунио је напоменом: „Југословенско вођство пружио је члановима легалне чехословачке владе који се налазе у Југославији могућност слободног деловања”.

⁶¹ Јосип Броз Тито се лукаво и лицемерно сложио с Чаушескуовом тезом изјавивши: „Наравно. Промене могу бити прихваћене само ако буду изражавале мишљење народа и ако буду резултат одлуке чехословачких уставних и парламентарних органа.” АМИЈ, ф. КПР, И-3-а, *Запис о разговорима Тито–Чаушеску дана 24. 8. 1968*, обрадио Ј. Смоле 27. 8. 1968.

Динамичан развој догађаја сваки дан је мењао позицију четворице чехословачких државних представника и однос југословенских владајућих кругова према њима. Ото Шик држао је још 27. августа предавање на активу представника Социјалистичког савеза радног народа Југославије. Међутим југословенско вођство ипак је већ водило рачуна о томе да медији не објаве вест о његовом предавању.⁶² Истога дана Л. Шимович је добио од високог представника Министарства иностраних послова СФРЈ Ђ. Вуколића усмену потврду како су О. Шик и његови сарадници и даље добродошли гости у Југославији. Но Вуколић је истовремено отворено поново затражио од чехословачког амбасадора да О. Шик пренесе став југословенског руководства, а тај је да би активност Шикове групе требало да буде покренута у оквиру дипломатско-конзуларног представништва и координирана с владом у Прагу.⁶³ Вуколић је тако у јаснијем облику поновио поруку коју је још 25. августа Шик преко Шимовича упутио заменик министра иностраних послова Миша Павићевић.⁶⁴

Још дан пре тога Никезићев заменик Миша Павићевић инструктирао је југословенског отправника послова Ф. Винтера да пронађе Л. Штроугала, који је после Черњакове интернације председавао заседањима владе. Требало је да га информисе да је влада СФРЈ пружила четворици чланова владе на одмору у Југославији потребну помоћ и гостопримство. Штроугалу је Винтер требало да нагласи да југословенско руководство полази од претпоставке да Шик и други „поступају према инструкцијама и у контексту службених ставова владе у Прагу”. Винтер је инструктиран да заменика председника чехословачке владе експлицитно обавести да СФРЈ не сматра Шика и његове пријатеље „нити владом у избеглиштву нити зачетком тога органа”.⁶⁵ Неодлучан и нејасан став према догађајима у окупираној Чехословачкој изражавао је и следећи налог привременом шефу

⁶² АМИП, ПА ЧССР 1968, к. 25, д. 2, телеграм Ђ. Вуколића Амбасади СФРЈ у Прагу од 28. 8. 1968.

⁶³ АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Л. Шимовичем 27. 8. 1968.

⁶⁴ Павићевић је давао Шик у до знања да би требало узети у обзир да у Прагу заседа влада од 22 члана са Штроугалом као председавајућим. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, телеграм М. Павићевића југословенској амбасади у Прагу од 26. 8. 1968, телеграм Ђ. Вуколића југословенској амбасади у Прагу од 26. 8. 1968)

⁶⁵ АМИП, ПА-ЧССР 1968, ф. 26, телеграм М. Павићевића југословенској амбасади у Прагу од 26. 8. 1968. Нарастајући страхови београдског вођства због евентуалних консеквенци проистеклих из активности Шикове групе у Београду садржане су и у циркуларној депешци разаслааној свим југословенским дипломатско-конзуларним представништвима. У њој се наглашавало да чехословачки министри нису влада у избеглиштву, нити њен зачетак те да су им југословенски службени органи у специфичним околностима пружили уточиште. Адресати југословенских амбасада били су упућени да тако одговарају на евентуална питања својих иностраних партнера (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, циркуларни телеграм Љ. Бабића југословенским дипломатско-конзуларним представништвима од 27. 8. 1968)

југословенског дипломатско-конзуларног представништва у Прагу. Винтер је требало да током разговора са Штроугалом пажљиво дозна његово мишљење о Шиковом и Хájековом деловању. Но разговор не би требало да наводи на закључак да југословенско руководство намерава да се дистанцира од чехословачких министара односно да се огради од њиховог деловања.⁶⁶

Власти у Београду су почеле врло енергично да подржавају чланове чехословачке владе у њиховој намери да се врате у домовину после потписивања московског протокола.⁶⁷ Њихов однос према чехословачким државним представницима у СФРЈ евидентно се изменио пошто је до Београда дошла информација да се спрема опозив Ј. Хájека и О. Шика с функција које су обављали.⁶⁸ Чехословачки амбасадор Ладислав Шимович два пута је 29. августа обављао консултације са замеником министра иностраних послова СФРЈ Мишом Павићевићем о начину на који ће чехословачки представници отићи из Југославије. Никезићев заменик није уопште покушавао да прикрије да су О. Шик, Ј. Хájек, Ф. Власáк и Ш. Гашпарик његовој влади на терет. Шимович је у уводном делу првог састанка упитао може ли Ј. Хájек, који је са заседања Савета безбедности УН-а путовао преко Лондона, да дође у Београд и након тога да се са својим колегама врати у домовину.⁶⁹ Павићевић је на његово питање прво реаговао констатацијом да „с обзиром на чињеницу да су све уставне институције ЧССР-а у Прагу те да тамо заседа влада и остали државни органи, било би сасвим природно и неизбежно да чланови владе који се налазе у Београду што пре оду у своју домовину”. Тек након тога додао је да лично нема ништа против тога да се Ј. Хájек из Лондона врати у домовину преко Београда. Након неколико сати, на другом сусрету, Павићевић је информисао Шимовича и о службеној сагласности југословенске владе с Хájековим транзитом преко Југославије. Том приликом информисао га је и о садржају разговора југословенског отправника послова Ф. Винтера са замеником министра иностраних послова ЧССР-а Ј. Кохоутом. Нагласио је да је Ј. Кохоут током тога разговора изјавио

⁶⁶ АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, телеграм М. Павићевића југословенској амбасади у Прагу од 26. 8. 1968.

⁶⁷ NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971, sv. 103, i dr. 171/18: *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* od 12. 9. 1969, prilog: pismo L. Šimoviča P. Auerspergu od 27. 8. 1969.

⁶⁸ АМИЈ, ф. КПР, И-5-б: депеша Ф. Винтера од 29. 8. 1968.

⁶⁹ Хájеково кратко заустављање у Београду 29. августа било је импровизација, а не промишљен политички корак. Јиржи Хájек првобитно је хтео да се врати из Њујорка директно у Праг. Међутим путујући преко Лондона није имао на располагању директну везу за Праг. Због тога се одлучио за повратак преко Београда. (AMZV, f. TP, telegram J. Hájeka od 29. 8. 1968, telegram Páteka od 28. 8. 1968) С обзиром на развој ситуације у ЧССР-у и совјетске нападе на њега Ј. Хájек се тек у Београду одлучио најпре да отпутује у Швајцарску, где је требало – на темељу претходне одлуке владе – да учествује на међународној конференцији.

да би сви министри који се налазе изван територије ЧССР-а требало што пре да се врате у домовину.⁷⁰

Између првих и других преговора чехословачког амбасадора у југословенском Министарству иностраних послова 29. августа, О. Шик је добио упутство из Прага да за сада одложи свој повратак кући.⁷¹ На Шимовичево питање како би се СФРЈ поставила када би О. Шик још неко време остао у Југославији, Павићевић је реаговао врло суздржано. Позвао је амбасадора ЧССР-а да југословенске службене органе одмах информише о инструкцијама које је добио од своје владе.⁷² Даље је, с нагласком на то да изражава своје лични став, изјавио „да не види никакве препреке које би стајале на путу томе да се друг Шик још неко време задржи у Београду – уколико би влада ЧССР-а то одобрила”. Одмах је додао и службени став да наравно „не долази у обзир да другови Шик, Хајек и остали чланови владе у СФРЈ обављају политичку или јавну активност (дају изјаве, интервјуе итд.). То би се противило не само интересима ЧССР-а него би штетило и односима СФРЈ и легалне владе ЧССР-а. Такође, пружало би то аргументе СССР-у и другим социјалистичким земљама које нас свакако окривљују за потпору ‘контрареволуције’ и подржавање напетости између ЧССР-а и петорке.”⁷³ Шимович је изразио сагласност с тим ставом и обећао да ће се надлежни државни представници ЧССР-а према њему равнати.⁷⁴

На првом разговору чехословачки амбасадор је пренео Павићевићу Шикову жељу да се у вези с одласком чехословачких државних представника из Београда састане с водећим представницима Југославије. Заменик министра иностраних послова на ту напомену испрва није реаговао. Тек је на крају другог разговора рекао Шимовичу „да ће министарство иностраних послова удовољити томе захтеву. Термин састанка и његове учеснике јавићемо Вам накнадно.” Додао је да ће Ј. Хајека примити министар ино-

⁷⁰ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6, информације о разговорима М. Павићевића с Л. Шимовичем 29. 8. 1968.

⁷¹ О. ШИК, *Jarní probuzení*, str. 210; AMZV, f. GS, T, k. 3, nedatirani materijal *Pokyny z MZV pro členy čs. vlády v Bělehradě* od 21. 8. 1968 do 27. 8. 1968; nesignirani materijal *Zpráva o činnosti členů čs. vlády v Bělehradě ve dnech 21.–27. srpna 1968 od 30. 8. 1968*; radni materijal V. Pleskota za sednicu čehoslovačke vlade *Vyhodnocování vystupování členů vlády v zahraničí v době mimořádných událostí* od 7. 3. 1969. Представници СССР-а и сателитских земаља нападали су од пролећа 1968. О. Шика као једног од најопаснијих елемената десничарског ревизионизма. (О томе нпр: М. V. Lатыš, „*Pražská vesna*” 1968. g., str. 91)

⁷² Одмах након завршетка састанка Министарство иностраних послова СФРЈ је затражило од Амбасаде у Прагу да што пре провери подудара ли се Шикова одлука о останку у Југославији са службеним ставом чехословачке владе. (АМИП, ПА ЧССР 1968, к. 25, д. 2, телеграм Ђ. Вуколића амбасади СФРЈ у Прагу од 29. 8. 1968)

⁷³ Пет држава које су окупирале ЧССР.

⁷⁴ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6: информације о разговорима М. Павићевића с Л. Шимовичем 29. 8. 1968.

страних послова Марко Никезић,⁷⁵ као и да би се О. Шик могао састати с потпредседником владе Киrom Глигоровом.⁷⁶ Павићевић је знао да се чехословачки државни представници још истога дана спремају на одлазак из Југославије. Његове речи су, дакле, значиле да никакви даљи сусрети с водећим југословенским представницима више не долазе у обзир.

Киро Глигоров на крају је изашао у сусрет Шиковој жељи и примио га 2. септембра у присуству Л. Шимовича. Но Шик је био видно трауматизован развојем ситуације, недостатком информација о развоју догађаја у Прагу и помањкањем веза с највишим представницима Чехословачке. Изразио је бојазан да ће завршити онако како нико није желео, тј. као емигрант у некој од западних земаља. Глигоров га је уверавао да би било добро прихватити место у чехословачкој дипломатској служби. Шик је такође поменуо могућност запошљавања у Југославији чехословачких стручњака који не желе да се врате у домовину.⁷⁷

Страх југословенског вођства од негативних консеквенци које би се због боравка чехословачких политичара у Југославији могле одразити на спољну позицију Београда и посебно његов однос с Москвом, још више је увећало питање које је 29. августа⁷⁸ изнео управо смењени директор Чехословачке телевизије Јиржи Пеликан приликом сусрета с југословенским отправником послова у Прагу Ф. Винтером. Половином дугог разговора Ј. Пеликан је рекао југословенском дипломати да у случају негативног развоја ситуације у ЧССР-у он „и многи други из партијског водећег језгра сматрају да би било добро осигурати одлазак истакнутих партијских теоретичара у пријатељске социјалистичке земље, Југославију или Румунију, где би радили на институтима за историју радничког покрета. Тиме би били сачувани кадрови за даљњи развој.” Јиржи Пеликан такође је југословенском отправнику послова гарантовао да не желе да стварају проблеме југословенском и румунском вођству. Но ипак постоји реална могућност да ће окупатори завести страховладу. Уколико до тога дође, желели би „да у

⁷⁵ Њихов сусрет био је приватног карактера. Према информацији Л. Шимовича, који је присуствовао разговору, Никезић је ситуацију просуђивао врло трезвено (дакле очито скептично) и обећао је Ј. Хájеку да ће се Југославија суздржати од корака који би објективно могли наштетити интересима Чехословачке (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, i dr. 171/18, *Zpráva komise předsednictva ÚV KSČ k přezkoumání a posouzení činnosti s. J. Hájka, s. F. Vlasáka, s. Š. Gašparíka a s. J. Trokana v zahraničí v průběhu srpnových událostí 1968* od 12. 9. 1969, prilog: pismo L. Šimoviča P. Auerspergu od 27. 8. 1969)

⁷⁶ О томе такође: АМИЈ, ф. КПР, И-5-б, писмо О. Шика К. Глигорову од 2. 9. 1968.

⁷⁷ АЈ, 507, ИХ, 22/И-231, запис К. Глигорова о разговору с О. Шиком 2. 9. 1968. Реагујући на Глигоровљев запис изразито више позиционирани М. Тодоровић дописао је да нема (након *нужне селекције*) примедби на ангажман чехословачких стручњака у Југославији.

⁷⁸ Дакле на дан када су се одвијале горе наведене консултације између Павићевића и Шимовича, и када су три чехословачка државна представника напустила Југославију.

иностранству – а то је могуће једино у социјалистичкој држави – остане сачувано језгро будућег новог вођства партије. У том случају не само да рачунају него и већ припремају одлазак неколицине искусних и квалитетних комуниста у илегалу, и зато сматрају да би било добро да се Шик за сада не враћа у домовину.” Ј. Пеликан такође је обавестио Ф. Винтера да планира да оде на пар дана приватно у Југославију. Хтео је да се тамо лично састане са Шиком и поразговара с југословенским представницима о могућности боравка *партијских теоретичара*⁷⁹ у СФРЈ. Претпоставља да би разговори требало да буду потпуно неслужбеног тајног карактера.⁸⁰

Иницијатива Јиржија Пеликана,⁸¹ у време још увек драматичне и тешко сагледиве ситуације, врло вероватно је била резултат тренутне или случајне идеје о којој је могао да продискутује само с уским кругом својих пријатеља и која није ни заживела.⁸² Очигледно није била координирана с Отом Шиком. О. Шик се почетком септембра обратио потпредседнику југословенске владе Кири Глигорову с молбом прилично другачијом од предлога који је кратко пре тога изнео Ј. Пеликан. О. Шик је на основу претходног разговора затражио од Кире Глигорова да размисли о могућности запошљавања у некој од београдских научних институција једног од чехословачких научника које је окупација затекла у СФРЈ те се баве мишљу о емиграцији. По Шиковој замисли тај би човек, кога би он сам препоручио, „осим редовног испуњавања научних задатака”, прикупљао податке о стипендијама и слободним научним местима у Југославији и свету те се у Шиково име обраћао надлежним институцијама с молбама за запослење чехословачких научника.⁸³ Шик је очигледно био забринут за чехословачке научнике, а не за *партијске теоретичаре*. После потписивања московског протокола евидентно је изгубио интерес за формирање зачетка будућег препорођеног вођства КПЧ-а у Југославији. Како пише у својим мемоарима, био је врло скептичан у оцени правца даљег развоја ситуације у Чехословачкој.⁸⁴ Будућност својих колега који су се одлучили да емигрирају видео је у деловању у западним земљама, а не у Југославији.

Идеја Јиржија Пеликана да организује одлазак *партијских теоретичара* у Југославију и евентуално створи у Београду језгро будућег препо-

⁷⁹ Ф. Винтер у свом извештају наводи само име познатог чешког филозофа Карела Косика.

⁸⁰ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6, телеграм Ф. Винтера од 29. 8. 1968.

⁸¹ Ф. Винтер у телеграму не пише како је реаговао на предлоге Ј. Пеликана. Али може се претпоставити да је одговорио неодређено.

⁸² Јарослав Опат, који је тада био у тесним везама с Југославијом и у септембру 1968. отпутовао на скоро три недеље у Београд, не сећа се да је у то време ишта чуо о идеји Јиржи Пеликана (Изјава Јарослава Опата дата аутору у Прагу 7. 2. 2006).

⁸³ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6, писмо О. Шика К. Глигорову од 2. 9. 1968.

⁸⁴ О. ŠIK, *Jarní probuzení*, str. 212–213.

рођеног вођства КПЧ-а, готово кристално одражава уверење које су тада делили како бројни истакнути представници реформске струје у КПЧ-у, тако и хиљаде симпатизера развоја који је уследио после промена у јануару 1968. У основи је била идеја о аутентичном социјализму који постоји у Југославији, о Титовим бескрајним симпатијама према реформском развоју у Чехословачкој. С тим у вези је и мишљење да отпор против совјетске окупације није могуће водити из егзила са Запада, него само из неке од социјалистичких земаља.⁸⁵ Тако су, у децембру 1968. на заједничкој конференцији чехословачких и југословенских филозофа одржаној у Опатији, чехословачки учесници⁸⁶ изнели одмах по отпочињању разговора предлог о издавању међународне научне ревије која би се бавила теоретским проблемима социјализма. Њихова замисао да би тај часопис требало да излази у Југославији, где постоје најбољи услови за слободну размену мишљења, наишла је на необично ироничну реакцију код југословенских филозофа либералнијих ставова.⁸⁷ Светозар Стојановић, Љубомир Тадић или Милан Кангрга имали су конкретна искуства с функционисањем титоистичког режима, а она су се битно разликовала од илузија чехословачких реформски оријентисаних научника. Сличан – у својој основи погрешан – начин размишљања опстао је међу делом чехословачких левичарски оријентисаних државних службеника, који су после 1969. године били искључени из КПЧ-а, и током следећих десетак година.

Још у фебруару 1977. године, дакле недуго после објављивања документа Повеља 77, послао је Здењек Млинарж, један од потписника Повеље, преко југословенске амбасаде допис Јосипу Брозуну Титу. Један од еминентних представника *прашког пролећа* тражио је од београдског вође да му у ситуацији у којој се налази – када га чехословачки службени органи присиљавају да емигрира, омогући долазак у Југославију. Своју молбу образлагао је тиме да „би присилни одлазак у капиталистичку земљу био

⁸⁵ С идејом сличном Пеликановој обратио се југословенским колегама крајем октобра 1968. потпредседник Чехословачког новинарског савеза Здењек Форжт. Приликом посете Југославији предложио је допуну уговора с партнерским савезом у СФРЈ тако да се знатно продужи време боравка новинара на размени. При томе није крио да би на тај начин у Југославији могли наћи уточиште новинари којима латентно прети политичко прогањање. Но његова идеја није наишла на разумевање на одговарајућим местима у Југославији (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, д. 17, писмо начелника одбора Министарства иностраних послова Д. Вујице М. Никезићу од 13. 11. 1968). Исти одговор је добио и бечки дописник новинске агенције ЧТК Карел Беран који је још почетком октобра 1968. дошао у Београд да испита да ли би југословенски службени органи били спремни да подрже оснивање чехословачке новинске агенције у избеглиштву (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис О. Познановића о разговору с К. Бераном 4. 10. 1968)

⁸⁶ С чехословачке стране на конференцији су учествовали између осталих Јозеф Зумр, Мирослав Куси те Јан Шинделарж; с југословенске већином филозофи из познате групе око часописа *Praxis*.

⁸⁷ АМИЈ, ф. КПП, П-3-а-2: *Актуелни политички преглед 35/1968* (интерни билтен ЦК СКЈ).

политички искоришћен да га компромитује”. Јосипу Брозу Титу обраћао се као вођи комунистичке партије заслужном за ширење марксистичких принципа. Млинарж је сматрао да би његов боравак у Југославији избио хусаковској пропаганди из руку један од њених главних аргумената – да је „отишао својим капиталистичким хранитељима”. Млинаржову молбу разматрало је највише руководство СФРЈ, које ју је из прагматичних разлога одбило. Бојали су се да би пружање азила З. Млинаржу водило озбиљном погоршавању односа Југославије с државама совјетског блока.⁸⁸

Идеја Јиржија Пеликана нипошто није одушевила највишег представника Југославије. Након тих нових вести, а засигурно и под утицајем критике из Москве,⁸⁹ Тито је почетком септембра просудио да је преко потребно да се од Шика, као и од остале тројице чехословачких државних представника, отворено дистанцира. Амбасадор СФРЈ у Прагу Трпе Јаковлевски, који је дошао да пренесе личну поруку југословенског председника, изјавио је у разговору са замеником министра иностраних послова Јаном Пудлаком да се са Шиковим деловањем у СФРЈ „југословенска страна у нечему слагала, у нечему не”, да ће се после стабилизације односа „Шик и остали чланови владе вратити у Чехословачку” и да ни у ком случају не желе никога да подстичу на емиграцију. Према Пудлаковом запису, Јаковлевски је назначио да је „присуство и политичка активност групе чехословачких министара у Југославији изазвала на југословенској страни одређене недоумице”.⁹⁰

О. Шика, од којег је чехословачко вођство затражило да се за сада не враћа у домовину, након његова присилног иступања с положаја у влади 3. септембра 1968.⁹¹ председништво владе поставило је на дужност специјалног саветника за економска питања у економском одељењу дипломатско-конзуларног представништва у Београду те је до краја прве декаде октобра остао у Београду.⁹² Међутим О. Шик је ту *ad hoc* створену, доста нестандартну функцију,⁹³ схваћену као привремено решење на два до три

⁸⁸ АМИЈ, ф. КПР, I-5-б: записи А. Блажевића од 1. 2. 1977. до 4. 2. 1977, запис Л. Мојсова од 2. 2. 1977.

⁸⁹ Деловање чехословачких државних представника у Београду оштро је критиковао Л. Брежњев у личној поруци Титу. (АЈ, ф. 507-ЦК СКЈ, запис разговора Ј. Броза Тита са совјетским амбасадором у СФРЈ И. Бенедиктовом 30. 8. 1968)

⁹⁰ AMZV, f. GS, T, k. 28, zapis o primanju T. Jakovlevskog kod J. Pudlaka 6. 9. 1968.

⁹¹ О. Шик затражио је од председника Л. Свободе разрешење с дужности шифрираним телеграмом који је проследило чехословачко дипломатско-конзуларно представништво (AMZV, f. TP, telegram O. Šika od 3. 9. 1968)

⁹² Према првобитној инструкцији требало је да буде у директној надлежности председништва владе, а не амбасаде СФРЈ. AMZV, f. GS, T, k. 22, radni materijal za sednicu predsedništva vlade *Souhrnná informace o pobytu a činnosti s. O. Šika v zahraničí /srpen-listopad 1968/* od 10. 12. 1968.

⁹³ Још 7. септембра 1968. амбасадор Шимович није знао на ком ће положају бити Шик и хоће ли бити наведен на службеном попису чехословачких дипломата у Југославији. (АМИП, ПА ЧССР 1968, к. 25, д. 5, запис о разговору Ђ. Вуколића с Л. Шимовичем 7. 9. 1968)

месеца, на крају одбио. У амбасади није никад почео да ради.⁹⁴ После потписа московских протокола Шик није чекао на свој опозив. Био је огорчен лукавом одлуком његових бивших сарадника да га оставе у Југославији у чудном егзилу, врло сличном протеривању. Београд му није био прирастао к срцу те уопште није видео перспективу у свом будућем животу у Југославији. Инсистирао је на одласку у Швајцарску,⁹⁵ где је на крају и отишао 10. октобра.⁹⁶ „Све до свог одласка из Београда доследно је одбијао било какву комуникацију с новинарима или са страним дипломатама и стриктно се придржавао политичког мировања.” Такође је био свестан „да је његовим југословенским пријатељима његов боравак у Југославији неприхватљив и да им ствара потешкоће”. Све време боравка остао је „упућен на гостопримство Југославена”. И даље је био смештен у вили владе СФРЈ.⁹⁷

Није искључено да су се крајем августа, почетком септембра 1968. неки југословенски представници (нпр. из круга око К. Глигорова или министра иностраних послова М. Никезића) трудили да помогну О. Шик у пронађе излаз из тешке животне ситуације и да су размишљали о његовом сталном запослењу у некој од научних институција у СФРЈ.⁹⁸ То је могао бити, заједно с информацијом о предлогу Јиржија Пеликана, разлог оштре критике коју је на заседању највишег партијског руководства 2. септембра 1968. изнео Титов конзервативно оријентисани повереник, генерал Иван

⁹⁴ За посебног економског саветника именован је тек 1. октобра. Чехословачка амбасада у Београду у другој половини септембра је чак порекла да би О. Шик требало да почне да ради у Амбасади. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Л. Шимовичем 26. 9. 1968)

⁹⁵ Још 7. септембра 1968. О. Шик је врло журно тражио од министра спољне трговине Ф. Валеша, који је у Београду преговарао о економској сарадњи, да га додели чехословачкој дипломатској мисији у Женеви. То место Шик у наводно било обећано почетком септембра. (АМЗВ, ф. ТР, telegram L. Šimoviča od 26. 10. 1968).

⁹⁶ Према изјави коју је Ф. Власак дао југословенском амбасадору, Шиков одлазак из Београда изазвао је бурну реакцију А. Дубчека и О. Черњака. Обојици вођа прашког пролећа очито је одговарало то што је Шик у Југославији изолован и лишен могућности јавног деловања. Како наводи Власак, А. Дубчек је чак послао Шик у Швајцарску телеграм којим га је позвао да се врати у Београд. У случају одбијања извршења претио му је искључењем из Партије. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, телеграм Т. Јаковлевског од 11. 11. 1968).

⁹⁷ АМЗВ, ф. GS, Т, к. 3: radni materijal V. Pleskota za zasedanje čehoslovačke vlade: *Vyhodnocování vystupování členů vlády v zahraničí v době mimořádných událostí* od 7. 3. 1969; k tomu též: АМЗВ, ф. GS, Т, к. 22, *Zpráva Komise ÚV KSČ pro objasnění otázek souvisejících s pobytem Oty Šika v zahraničí, dopis Š. Gašparika A. Dubčekovi z 2.10.1968; vyjádření dr. Ladislava Šimoviče, bývalého velvyslance ČSSR v Bělehradě, ke třem otázkám v souvislosti s pobytem bývalého místopředsedy československé vlády akademika O. Šika v SFRJ ze dne 6. 2. 1969; NA, ф. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 95, i dr. 157/5: sednica predsedništva SK KPČ-a 13. 5. 1969, *Souhrnná informace o pobytu a činnosti s. O. Šika v zahraničí (srpen–listopad 1968)*; O. Šik, *Jarní probuzení*, str. 213–214.*

⁹⁸ Но никакву понуду такве врсте О. Шик током септембра или октобра није добио. (O. Šik, *Jarní probuzení*, str. 214).

Гошњак. Гошњак је упозоравао да би се под изговором привременог ангажмана научника у југословенским истраживачким институцијама, у СФРЈ могао формирати центар чехословачке емиграције.⁹⁹

Београдско руководство је после тога дискретно подржавало Шиков одлазак из Југославије.¹⁰⁰ Министарство иностраних послова СФРЈ инструктирало је дипломатско-конзуларна представништва да ни у ком случају не примају кореспонденцију насловљену на О. Шика.¹⁰¹ У том смислу југословенски представници изнели су свој став и у разговору са Ш. Гашпариком крајем септембра 1968.¹⁰² Шиков смештај у владиној вили тако се у одређеној мери претворио у изолацију, која је требало да спречи евентуално давање интервјуа медијима.¹⁰³ Али стан у центру Београда, који му је крајем септембра обезбедило југославенско Министарство иностраних послова, Шик је већ био одбио.¹⁰⁴

Главни разлог због којег су органи СФРЈ тихо подржавали Шиков одлазак из Југославије били су константни приговори који су се могли чути из Кремља у вези с августовским боравком чехословачких државних представника у Београду. На пример Н. Подгорниј је примивши амбасадора СФРЈ Добривоја Видића¹⁰⁵ 11. септембра изјавио да сматра сасвим неприхватљивим то што су југословенски представници обављали консултације са Шиком, Хајеком и њиховим сарадницима, који су се проглашавали владом у избеглиштву.¹⁰⁶ Слични напади јављали су се и у совјетским медијима. Још 18. септембра агенција ТАСС је објавила комен-

⁹⁹ АЈ, ф. 507-ЦК СКЈ, стенографске белешке иступа И. Гошњака на 12. заједничкој седници председништва и извршног одбора Централног комитета СКЈ 2. 9. 1968.

¹⁰⁰ О. Шик се у својим мемоарима сећа *великодушности југословенских пријатеља* коју су показивали током његовог боравка у Београду. (О. Šik, *Jarní probuzení*, str. 213) Али то ништа не говори о намери Титовог руководства да се реализује Шиков одлазак из СФРЈ.

¹⁰¹ АМИП, ПА ЧССР 1968, к. 25, д. 1, циркулар Љ. Бабића од 24. 9. 1968.

¹⁰² Делегација на челу са Ш. Гашпариком, чији је састав одобрило Председништво Народне скупштине, посетила је Аустрију, Швајцарску и Југославију. Њен задатак је била репатријација чехословачких грађана који су у тим државама остали после 21. августа. (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 90, i dr. 149/4: *Zpráva komise ÚV KSČ pro objasnění otázek souvisejících s pobytem s. Oty Šika* од 12. 3. 1969, prilog: kopija pisma Š. Gašparika A. Dubčeku од 2. 10. 1968). Гашпарик је наводно током посете обећао Шику да ће бити именован за члана чехословачке дипломатске мисије у Женеви. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Ј. Шимовичем 26. 9. 1968).

¹⁰³ AMZV, f. GS, T, k. 22: *Výjádření dr. Ladislava Šimoviče, bývalého velvyslance ČSSR v Bělehradě, ke třem otázkám v souvislosti s pobytem bývalého místopředsedy československé vlády akademika O. Šika v SFRJ ze dne 6. 2. 1969*; к. 28: zapis o primanju T. Jakovlevskog kod J. Pudlákа 6. 9. 1968; О. ŠIK, *Jarní probuzení*, str. 213.

¹⁰⁴ АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 25, запис Ђ. Вуколића о разговору с Ј. Шимовичем 26. 9. 1968.

¹⁰⁵ Д. Видић преносио је Н. Подгорнију, формално највишем представнику совјетске државе, Титов одговор на Брежњевљеву поруку с краја августа. Био је то први пријем вође југословенске дипломатске мисије у Москви од стране неког од водећих совјетских представника после 21. августа.

¹⁰⁶ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6: телеграм Д. Видића од 11. 9. 1968.

тар у коме критикује Шикове економске идеје, не пропутивши да спомене да се он тренутно, уз сагласност југословенских службених органа, налази у Београду.¹⁰⁷

Јосип Броз Тито се тада – упркос јавно поновљеном несалагању с окупацијом Чехословачке и захтеву за повлачење совјетске војске из ЧССР-а – истовремено врло интензивно трудио да ослаби напетости у односима с Москвом, који су се после догађаја у августу евидентно погоршали.¹⁰⁸ Тим замеркама, којима је Кремљ настојао од Тита да изнуди признање легитимности оружане интервенције у ЧССР-у, свакако је Шиков боравак у главном граду СФРЈ давао барем назнаке оправданости.

О. Шика је два дана пре његовог одласка из Београда примио потпредседник владе К. Глигоров и понудио му да се у случају било каквих проблема обрати југословенској влади. Но обојица су знала да је то тек обична куртоазна фраза.¹⁰⁹ О Шиковом одласку у Швајцарску информисало је Министарство иностраних послова СФРЈ сва своја дипломатско-конзуларна представништва. У циркуларној депеши апеловали су на њих да поступају у складу с претходним инструкцијама и при дипломатским контактима истичу да су се сплетом околности Шик и остали чланови чехословачке владе у Југославији нашли као туристи.¹¹⁰

Страх југословенског вођства од евентуалних покушаја дела чехословачких политичких представника да у СФРЈ створе центар политичког егзила још увек је постојао у новембру 1968.¹¹¹ Током аудијенције коју је 20. новембра Тито приредио за чехословачког амбасадора Ладислава Шимовича поводом завршетка његове мисије, шеф кабинете југословенског председника Владимир Поповић поставио је опрезно, али сасвим јасно усмерено питање да ли ће О. Шик заиста ступити на место економског саветника чехословачке амбасаде у СФРЈ. Шимовичев негативан одговор видно га је обрадовао.¹¹²

Активност четворице чехословачких државних представника који су у последњој декади августа боравили у Београду била је подвргнута контроли.¹¹³ Чехословачко вођство се на то обвезало 12. тачком московског

¹⁰⁷ АМИП, ПА, ЧССР 1968, к. 26, телеграм Б. Црнобрње од 19. 9. 1968.

¹⁰⁸ Предлагао је, на пример, Брежњеву лични сусрет.

¹⁰⁹ АМИЈ, ф. КПР, И-5-6: запис о разговору К. Глигорова с О. Шиком 8. 10. 1968.

¹¹⁰ АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, циркуларни телеграм М. Пешића од 10. 10. 1968.

¹¹¹ Разлог је могла бити информација Т. Јаковлевског. Југословенски амбасадор јавио је из Прага да А. Дубчек и О. Черњак врше притисак на О. Шика да се из Швајцарске одмах врати у Југославију и ступи на дужност у дипломатско-конзуларном представништву у Београду. (АМИП, ПА ЧССР 1968, ф. 26, телеграм Т. Јаковлевског од 11. 11. 1968).

¹¹² АМИЈ, ф. КПР, И-3-а, запис о примању Л. Шимовича код Ј. Броза Тита 20. 11. 1968.

¹¹³ Све комисије такође су испитивале деловање О. Шика у Швајцарској, где је боравио од октобра 1968, Ј. Хајека на заседању Савета безбедности, које је у августу расправљало о совјетској инвазији на Чехословачку те Ј. Трокана, који је боравио у САД-у.

протокола.¹¹⁴ Влада је 28. августа усвојила закључак којим поверава Министарству иностраних послова предају извештаја о „деловању чланова владе у иностранству у време ванредних околности“.¹¹⁵ Први извештај комисије, поднет влади 10. децембра, председништво владе је вратило на дораду.¹¹⁶ У следећој верзији, довршеној тек почетком марта 1969, констатовано је да „деловање друга Шика и осталих чланова владе у Југославији у раздобљу 21–28. 8. није било опречно тадашњем деловању владе и Народне скупштине ЧССР-а“.¹¹⁷

Активност О. Шика у иностранству¹¹⁸ испитивала је такође комисија ЦК КПЧ-а основана у децембру 1968. на предлог Председништва ЦК КПЧ-а.¹¹⁹ Оцењујући деловање О. Шика у Југославији у последњој декади августа комисија ЦК КПЧ-а дошла је до истих закључака као и владина комисија.¹²⁰ Председништво ЦК КПЧ-а, односно Извршни одбор Председништва ЦК КПЧ-а ипак је њен извештај поновно враћао на дораду¹²¹ (25.

¹¹⁴ *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, 4/2: J. Vondrová – J. Navrátil, *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970, Červenec–srpen 1968*, Brno, 1996, dok. br. 169 (Zapisník sa zasedanja delegacije SSSR-a и ČSSR-a 23–26. avgusta u Moskvi), str. 271–274.

¹¹⁵ *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, 8/1: O. Felcman i kol., *Vláda a prezident*, Praha – Brno, 2000, dok. br. 154, стр. 398–400. Првобитно је извештај требало да буде поднесен у року од четири дана.

¹¹⁶ AMZV, f. GS, T, k. 22: radni materijal za sednicu predsedništva vlade *Souhrnná informace o pobytu a činnosti s. O. Šika v zahraničí /srpen–listopad 1968/* od 10. 12. 1968.

¹¹⁷ AMZV, f. GS, T, k. 3: radni materijal Ministarstva inostranih poslova za sednicu Predsedništva vlade od 7. 3. 1969.

¹¹⁸ 3. децембра 1968. Извршни одбор Председништва ЦК КПЧ-а на својој првој седници донео је одлуку да државном секретару Министарства иностраних послова В. Плескоту и председнику међународног одељења ЦК КПЧ-а О. Кадерки повери *прикупљање чињеница о деловању О. Шика у иностранству* (NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, predsedništvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 90, i dr. 149/4: zaključak izvršnog odbora predsedništva CK KPČ-a od 3. 12. 1968). Главни разлог због ког је донета та одлука није било деловање О. Шика у Југославији, него његов каснији боравак у Швајцарској.

¹¹⁹ NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, predsedništvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 87, i dr. 139/0: zaključak sednice predsedništva CK KPČ-a od 12. 12. 1968. За чланове комисије били су предложени Л. Адамец, П. Цолотка, К. Кодеш и О. Кадерка. На просиначком пленуму ЦК КПЧ-а та комисија формално је основана. Њен састав постао је разлог спора између стаљинистичке струје вођства и прореформске струје. Чланови ЦК КПЧ-а, супротно предлогу председништва ЦК КПЧ-а, у комисију су именовали и академика Ф. Шорма, који је комисијом председавао. Накнадно – на седници председништва ЦК КПЧ-а 14. 1. 1969. – у комисију је именован државни секретар Министарства иностраних послова В. Плескот. Васил Билак није успео у свом залагању да Плескот буде именован за председника комисије.

¹²⁰ AMZV, f. GS, T, k. 3: *Zpráva Komise ÚV KSČ pro objasnění otázek souvisejících s pobytom s. Oty Šika v zahraničí*.

¹²¹ Извршни одбор председништва ЦК КПЧ-а наложио је 25. 3. 1968. комисији да извештај прошири додатним материјалима. Требало је да се концентрише на Шикову активност у раздобљу прелаза из 1968. у 1969. годину. Два дана касније комисији је наложено да у року од седам дана добије од Шика писмени исказ о извештају. NA, f. 02/6 – ÚV KSČ, извршни одбор председништва ЦК КПЧ-а 1968–1969, sv. 5, i dr. 17/3: закључак 17. седнице извршног одбора председништва ЦК КПЧ-а од 25. 3. 1968; sv. 5, i dr. 4/6: закључак 19. седнице извршног одбора председништва ЦК КПЧ-а од 8. 4. 1968.

3, 8. 4, 22. 4. 1969) да би га коначно, после дуге расправе, партијско вођство ипак усвојило 13. маја 1969.¹²² Представници тзв. нормализације тада су се задовољили предлогом за искључење О. Шика из ЦК КПЧ-а, изнетим у закључку истраге.

Крајем јуна 1969. Председништво ЦК КПЧ-а именовало је у вези с тим случајем нову истражну комисију,¹²³ надлежну за деловање Ј. Хájека, Ф. Власáка, Ш. Гашпарика, Ј. Трокана, те с тим у вези поново и деловањем О. Шика. Један од циљева те комисије био је да докаже да су четворица чланова владе још пре 21. августа имала спреман план стварања владе у избеглиштву у Југославији и да су због тога тамо и отишла пре совјетске интервенције. С том прозирном инсинуацијом, првобитно конструисаном од совјетске пропаганде у првим сатима чехословачке кризе, иступио је почетком 1969. године Васил Билак.

На темељу извештаја те комисије донело је председништво ЦК КПЧ-а одлуку о искључењу Ј. Хájека и Ф. Власáка из ЦК КПЧ-а и о опозицији Ш. Гашпарика с функције председника Централне комисије народне контроле.¹²⁴ Уз то, Централној контролној и ревизијској комисији ЦК КПЧ-а поверено је да „истражи са свих страна политичку улогу и деловање друга О. Шика током његовог боравка у Београду у августу месецу те преда на решавање припадајуће предлоге и закључке”. Исто тако, комисија којом је тада председавао М. Јакеш требало је да „истражи активности другова који су били активно повезани са групом министара у Београду, учествовали у изради докумената или их одобрили”.¹²⁵ На основу доступних докумената тешко се може извести закључак да ли је у позадини даље истраге целог случаја била тек припрема санкција против О. Шика и његових београдских сарадника или и покушај прибављања компромитирајућих материјала који би у погодном тренутку могли бити употребљени против СФРЈ.¹²⁶ Но, с

¹²¹ Извршни одбор председништва ЦК КПЧ-а наложио је 25. 3. 1968. комисији да извештај прошири додатним материјалима. Требало је да се концентрише на Шикову активност у раздобљу прелаза из 1968. у 1969. годину. Два дана касније комисији је наложено да у року од седам дана добије од Шика писмени исказ о извештају. NA, f. 02/6 – ÚV KSČ, извршни одбор председништва ЦК КПЧ-а 1968–1969, св. 5, и др. 17/3: закључак 17. седнице извршног одбора председништва ЦК КПЧ-а од 25. 3. 1968; св. 5, и др. 4/6: закључак 19. седнице извршног одбора председништва ЦК КПЧ-а од 8. 4. 1968.

¹²² NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 94, и др. 157/0: transkript sa sednice predsedništva SK KPČ-a 13. 5. 1969.

¹²³ Комисију су сачињавали П. Ауерсперг, А. Перкович и Л. Адамец.

¹²⁴ Истовремено је поништена одлука којом је бивши начелник дипломатско-конзуларног представништва у СФРЈ Л. Шимович требало да ступи на положај чехословачког амбасадора у Јапану.

¹²⁵ NA, f. 02/1 – ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 103, и др. 171/18: zaključak predsedništva SK KPČ-a od 19. 9. 1969.

¹²⁶ Јиржи Хájек је у септембру 1969. при случајном сусрету с једним од својих југословенских познаника, запослених у београдском Институту за међународну политику и економију,

обзиром на брзо побољшавање југословенско-совјетских односа, које је симболично представљала посета А. Громика Београду у септембру 1969. те преговори Леонида Брежњева и Јосипа Броза Тита у Југославији две године касније, за реализацију те последње наведене могућности никада се није пружила прилика.

Summary

An Attempt at Forming a Core of Czechoslovak Emigration in Yugoslavia after the Soviet Occupation of Czechoslovakia in August 1968

Key words: occupation of Czechoslovakia, the Prague spring, exile, Tito's oligarchy, Yugoslav-Soviet relations

An influential group of members of the Czechoslovak government, that happened to be in Yugoslavia at the moment of Czechoslovakia's occupation, was staying in Belgrade between August 21 and 29, 1968. O. Šik, J. Hájek, F. Vlasák and F. Gašparik tried to form the core of a future Czechoslovak emigration in Belgrade. The attitude of the Yugoslav leaders toward this group was ambivalent. In unofficial talks Šik and others won sympathies of all the leading members of the Yugoslav oligarchy; they were granted the possibility to act in public (press conference, help for the Foreign Minister Hájek for organizing his trip to the session of the Security Council of the OUN). However, the real help was minimal. Tito's regime feared above all what Moscow's reaction would be. Thus, for instance, Šik's request to establish special coded contacts with Prag was denied. After the so-called Moscow Protocol had been signed, the Yugoslav regime wanted the members of the Czechoslovak government to return home as soon as possible. Hájek, Vlasák and Gašparik left already on August 29. Otto Šik stayed on in Belgrade in a bizarre exile until early October. (He was formally an economic adviser to the Embassy in Belgrade, but he never started working at the Embassy.) The stay of the members of the Czechoslovak government was one of the major reasons for deterioration of relations between Yugoslavia and the USSR after September 1968.

тврдио да је радикално оријентисана конзервативна група у вођству КПЧ-а покушавала током истраге да повеже његово деловање у августу 1968. с оптужбама против Југославије. Наводно је против тога интервенисао Г. Хусак, који је желео да концентрише испитивање на Хájеков иступ у Савету безбедности УН-а и занемари улогу СФРЈ. (АМИП, ПА ЧССР 1969, запис Љ. Аћимовића од 30. 9. 1968)